

A muller no conflito do Sáhara Occidental

Yolanda Blanco Souto⁽¹⁾

Universidade de Santiago de Compostela

RESUMO: Este artigo pretende examinar a cuestión de se é posíbel falar dun status diferenciado das mulleres musulmás saharauís fronte ao resto das mulleres árabemusulmás e en que medida este status estivo influído polo conflito do Sáhara Occidental. A loita pola descolonización do territorio do Sáhara Occidental facilitou o salto cuantitativo que deron as mulleres saharauís dos campamentos, do territorio ocupado e da diáspora para poder participar en condicións de igualdade xunto ao home musulmán saharauí. Con todo, estas conquistas atópanse constantemente ameazadas pola consideración da muller segundo o dereito islámico ou segundo algunhas interpretacións do dereito islámico maioritarias na teoloxía, tanto máis influente canto menor é a necesidade da participación da muller nunha situación sen conflito activo.

Palabras clave: Mulleres; mundo árabe-musulmán; dereito islámico; Sahara occidental; Marrocos; proceso de paz; MINURSO.

RESUMEN: Este artículo pretende examinar la cuestión de si se puede hablar de un status diferenciado de las mujeres musulmanas saharauis frente al resto de las mujeres árabo-musulmanas, y en qué medida este status ha estado influido por el conflicto del Sahara Occidental. La lucha por la descolonización del territorio del Sahara Occidental ha facilitado el salto cuantitativo que han dado las mujeres saharauis de los campamentos, del territorio ocupado y de la diáspora para poder participar en condiciones de igualdad junto al hombre musulmán saharauí. Sin embargo, estas conquistas se hayan constantemente amenazadas por la consideración de la mujer según el Derecho islámico o según algunas interpretaciones del Derecho islámico mayoritarias en la teología, tanto más influyente cuanto menor es la necesidad de la participación de la mujer en una situación sin conflicto activo.

Palabras clave: Mujeres; mundo árabe-musulmán; derecho islámico; Sahara occidental; Marruecos; proceso de paz; MINURSO.

Abstract: This article aims to examine the question of whether it is possible to speak of a different status of Muslim Sahrawi women compared to the rest of Arab-Muslim women, and to what extent this status has been influenced by the conflict in Western Sahara. The struggle for the decolonization of the territory of Western Sahara has facilitated the qualitative leap that Sahrawi women from the camps, the occupied territory and the diaspora have taken to be able to participate on an equal basis with the Sahrawi Muslim men. However, these conquests have been constantly threatened by the consideration of women according to Islamic Law or some of

(1) Diplomada en Relacións Laborais e máster en Xestión e Dirección Laboral. Doutoranda en Dereito pola USC. Membro do Centro de Estudos sobre o Sáhara Occidental (USC). Coautora do libro *El Sáhara Occidental. Prontuario jurídico. 15 enunciados básicos sobre el conflicto*, publicado en español, inglés e francés, e autora doutras publicacións sobre a cuestión do Sáhara Occidental. yolanda.blanco.souto@usc.es

its interpretations enjoying majoritarian support, the more influential the less the need for the participation of women in a situation without active conflict.

Keywords: Women; Arab-Muslim world; Islamic law; Western Sahara; Morocco; peace process; MINURSO.

RESUMO: Este artigo tem como objetivo examinar a cuestión de saber se é possível falar de un status diferente das mulleres muçulmanas saharauís em comparación com ou resto das mulleres árabes-muçulmanas, e em que medida esse status foi influenciado polo conflito non Saara Occidental. A luta pola descolonización do territorio do Saara Occidental facilitou ou salto quantitativo que as mulleres saharauís dous campos, do territorio ocupado e da diáspora deram para poderem participar en igualdade de condicións con ou home muçulmano saharauí. Non entanto, essas conquistas têm sido constantemente ameazadas pola consideración das mulleres de acordo com a Lei Islámica, quanto mais influente menos a necesidade da participación das mulleres numa situación sem conflito ativo.

Palavras-chave: Mulleres; mundo árabe-muçulmano; lei islámica; Saara Occidental; Marrocos; proceso de paz; MINURSO.

1. Introducción

O papel da muller no mundo islámico foi obxecto de infinidade de estudos, debates e reflexións. Estes traballos non sempre se emprenderon desde uns puntos de partida obxectivos e realistas, o que fixo que en ocasións se chegase a conclusións pouco atinadas. Dentro do estudo da muller no islam, un dos temas que máis publicacións mereceu foi o da muller do Sáhara Occidental —a muller saharauí—, que ofrece puntos de converxencia con algunhas das experiencias das mulleres de certos países musulmáns. Menos atención, quizais, mereceu a reflexión sobre as mulleres no Sáhara Occidental —que poden ser mulleres saharauís, marroquí ou doutra orixe—. De feito, hai estudos sobre a muller *saharauí* que non analizan certos aspectos sobre a muller *no* Sáhara Occidental. Neste traballo quero achegar algunhas ideas para unha aproximación ao tema desde unhas bases o máis sólidas posíbel.

Para iso, en primeiro lugar, cómpre lembrar unha vez máis a necesidade de non considerar todo o mundo árabemusulmán como algo homoxéneo; así mesmo, é preciso pór de manifesto cal é o status da muller na relixión islámica, como condicionante necesario a partir do que poder introducir certas matizacións. A continuación, farei un breve achegamento á situación da muller en distintos espazos árabemusulmáns, chamando a atención sobre as diferentes circunstancias que poden explicalo. En terceiro lugar, presentarei os trazos fundamentais que explican a situación da muller saharauí. En cuarto lugar, centrareime no problema da situación da muller *no* Sáhara Occidental e, máis concretamente, na parte ocupada por Marrocos, que me levará, por último, a expor algúns aspectos importantes do conflito do Sáhara Occidental.

2. Aclaracións previas

2.1. Mundo árabe, mundo musulmán e mundo árabemusulmán: anotación

Non é fácil definir o “mundo árabe”. Son varios os intentos de definición, algúns ligados a unha orixe étnica (semitas), outros a unha forma de vida (nómades ou beduínos), pero parece que hoxe pode aceptarse como punto de partida a tese que se refire ao mundo árabe como “os pobos de fala árabe como nación ou grupo de nacións irmás en sentido moderno, unidas por un territorio, lingua e cultura comúns e a aspiración común á independencia política e á unidade” (Lewis, 2004: 43). A organización que agrupa os países do mundo árabe é a Liga Árabe, fundada en 1945, que na actualidade comprende 22 Estados membros: Arabia Saudita, Alxeria, Bahrain, Comores, Exipto, Emiratos Árabes Unidos, Iraq, Xordania, Kuwait, Líbano, Libia, Marrocos, Mauritania, Omán, Palestina, Qatar, Somalia, Súdán, Siria, Tunisia, Iemen e Xibutí. Advértase que forman parte da Liga Árabe dous países (Somalia e Xibutí) nos que o árabe non é a lingua maioritaria da poboación, mentres que o Sáhara Occidental, que é totalmente arabófono, está excluído da mesma.

Máis doado parece delimitar o “mundo musulmán”. Este espazo pode definirse de modo sinxelo como aquel composto por Estados nos que o islam é unha relixión do Estado, é maioritaria ou é significativa. Os Estados do mundo musulmán agrúpanse ao redor da Organización de Cooperación Islámica (OCI), fundada en 1969 e composta por 57 Estados, nalgúns dos cales o islam non é maioritario aínda que si significativo —como en Mozambique, Togo ou Uganda—. Pola contra, existen países como o Sáhara Occidental que son integramente musulmáns e non son membros da OCI.

Así, o mundo árabemusulmán defínese como a parte do mundo musulmán —a área máis ampla— que é mundo árabe, é dicir, que ten o árabe como lingua principal. Pero estes elementos de homoxeneidade, o islam e a lingua árabe, non se atopan distribuídos do mesmo xeito. De entrada, mentres que os países do occidente árabe (Magreb) son islámicos ao 100 % ou case, en varios países do centro e o oriente árabe (Mashrek) existen minorías cristiás de importancia histórica, social e cultural. Ademais, mentres que nos países do oeste e o centro do mundo árabe se segue de modo case unánime o islam sunnita, nos países do oriente árabe existen importantes poboacións que seguen o islam xiíta, chegando a ser maioría en países como Iraq ou Bahrain. Engádase que a lingua árabe culta non é a lingua materna da poboación, pois o idioma que se fala é a “lingua popular”, que se foi diversificando en varios dialectos rexionais con grandes diferenzas. Estes dialectos aproxímanse moito aos espazos histórico-políticos deste mundo árabe. É ilustrativo ver o que ocorre no oeste árabe (Magreb), onde atopamos os dialectos marroquí, alxeriano, tunisiano, libio e hasaní —que se fala en Mauritania e no Sáhara Occidental—. Por último, as estruturas sociais, étnicas e tribais en cadanseu país introducen elementos de distinción entre as poboacións árabemusulmáns de cada Estado. Se observamos o caso do occidente árabe (Magreb), a presenza de poboacións bérberes, por exemplo, introduce certas peculiaridades nos diferentes países.

2.2. O status da muller no dereito islámico

A diferenza doutros ordenamentos xurídicos, no dereito musulmán “nada é subtraído da conduta xurídica, política, moral e litúrxica dos individuos e do Estado” (López Ortiz, 1932: 8). Son numerosas as limitacións que o dereito islámico impón á muller nos máis diversos ámbitos da vida.

A primeira limitación atópase en relación coa capacidade de obrar. No dereito musulmán, unha muller só está emancipada se, ademais de chegar á puberdade, consumou o matrimonio, recibiu unha concesión de capacidade polo seu titor legal ou chegou a unha idade na que xa non sexa probábel que poida atopar marido. En segundo lugar, no dereito sucesorio a lei islámica establece que a muller herda, polo xeral, a metade do que reciben os homes. En terceiro lugar, o testemuño da muller nun proceso xudicial vale a metade do que vale o testemuño dun home (López Ortiz, 1932: 136-137).

Con todo, é no ámbito matrimonial onde a lei islámica establece un maior número de discriminacións. Así, e precisamente porque a muller carece de capacidade de obrar, o matrimonio non é froito da concorrencia do consentimento do home e da muller, senón do consentimento do futuro marido e do representante legal da muller (López Ortiz, 1932: 156). Outra limitación atópase no propio concepto de matrimonio, que se define como un contrato de dereito civil polo cal o home se asegura o goce físico dunha muller mediante o pago dunha cantidade e a obrigación de fornecerlle alimentos (López Ortiz, 1932: 154). Neste ámbito, o “procurador matrimonial” que intervén nun casamento pode chegar mesmo a ser un neno que teña suficiente discernimento, pero nunca pode ser unha muller, aínda que xa posúa capacidade de obrar (López Ortiz, 1932: 144-145). Durante a súa vida matrimonial, a muller enfróntase á posibilidade de que o esposo poida ter até catro esposas, mentres ela só pode ter un marido. Alén diso, a lei islámica contempla a “claustración” da muller casada, co aditamento de que unicamente poida saír en público se leva o velo (López Ortiz, 1932: 136-137). Segundo o dereito islámico, a muller ten o deber de estar sometida ao esposo, que dispón dun poder de “corrección” semellante ao que ten respecto dos fillos, quedando autorizado a amoestala e, en caso de non ser obedecido, podendo suspender as relacións sexuais e, en último termo, impóndolle un castigo corporal, aínda que con “moderación”. O marido pode, ademais, impor limitacións á esposa na súa facultade de libre disposición do patrimonio propio da muller (López Ortiz, 1932: 168-169).

A disolución do matrimonio tamén resulta discriminatoria, pois o marido ten a posibilidade de repudiala unilateralmente (*talaq*) (López Ortiz, 1932: 164-166). É máis, unha vez disolto o matrimonio, a discriminación persiste, pois á muller impónselle a obrigación de someterse a un retiro legal (*alhedá*) que non sofre o marido. En virtude desta obrigación, a esposa debe permanecer na súa casa durante tres meses ou períodos menstruais, prorrogábeis até o parto se se atopase encinta, antes de poder volver casar (López Ortiz, 1932, 161).

Varios séculos despois da difusión do Corán, Ibn Kathīr (1300-1373) alegou que estas normas son unha interpretación máis baseada en tradicións que no texto fundamental da relixión islámica, pero esta visión crítica é moi minoritaria no mundo islámico.

3. Breve referencia á situación da muller no mundo árabe-musulmán con especial fincapé no Magreb e no espazo Bidan

3.1. A posición da muller no mundo árabemusulmán en xeral

Como dixemos antes, o mundo árabemusulmán non é un espazo homoxéneo, pois presenta diversos elementos diferenciadores no seu seo. Parece lóxico, por tanto, que tampouco a posición da muller no mundo árabemusulmán sexa exactamente igual en todos os países que o conforman. Son varios os factores que introducen esas diferenciacións. Algúns son factores relixiosos —moi relevantes no centro e o leste do espazo árabemusulmán—; outros son factores sociais ou antropolóxicos —no suroeste ou Magreb do mundo árabemusulmán—; outros son históricopolíticos.

No centro e o oriente (Mashrek) árabemusulmán, o papel da muller está definido, en primeiro lugar e sobre todo, pola pluralidade étnicorelixiosa desas sociedades, cunha importante presenza de cristiáns e outras minorías relixiosas (iezidís, drusos, ismaelitas, alauitas) nas que o papel outorgado pola relixión á muller é máis importante que o que lle atribúe o Corán e a tradición (sunna). Isto explica que neses países (Exipto, Líbano, Siria, Xordania, Iraq) as mulleres teñan unha presenza social e política relevante. Mesmo nalgún deses lugares, como en Líbano, o seu status xurídico é igualitario.

Ademais, nalgúns deses lugares é notorio que as mulleres desempeñaron un papel relevante na acción políticomilitar, especialmente en Palestina, onde tomaron parte activa na resistencia antiisraelí e, desde 1967, sufriron a represión en forma de encarceramento (Latte, 2010: 10; Latte, 2013: 55). A participación da muller no liderado político en Palestina viuse acentuada pola influencia de ideoloxías políticas socialistas⁽²⁾. É probábel que o papel que xogou a muller cristiá palestina servise para que as mulleres musulmás palestinas emulasen ese liderado⁽³⁾.

O occidente árabemusulmán (Magreb), a diferenza do oriente, é unha zona practicamente homoxénea desde o punto de vista relixioso, pois non só a presenza de cristiáns é testemuñal —e en xeral de estranxeiros—, senón que, ademais, a poboación musulmá é na súa inmensa maioría seguidora da rama sunnita. Con todo, as circunstancias históricas e políticas levaron a que a situación da muller se diferenciase entre os diversos países da rexión. Por unha banda, as circunstancias socioeconómicas do noroeste árabe (Marrocos, Alxeria, Tunisia) son diferentes das do suroeste (Sáhara Occidental, Mauritania). Por outra banda, a evolución política destes países foi moi diversa, o que tivo un impacto na situación da muller.

3.2. A muller no espazo Bidan (saharauímauritano) en particular

Dentro do mundo árabemusulmán existe unha rexión peculiar por moitas razóns, que é o que se deu en chamar o espazo Bidan. Trátase da rexión suroccidental do mundo árabe,

(2) Valla como exemplo citar o caso de Hanan Ashrawi (Hanan Daoud Khalil Ashrawi), portavoz da delegación palestina no proceso de paz e importante líder da primeira intifada palestina (1988).

(3) Sirva de exemplo Ahd Tamimi, moza musulmá que exhibe de forma notoria a súa cabeleira desafiando os preceptos relixiosos que imponen o vevo.

conformada polo Sáhara Occidental, Mauritania e o noroeste de Malí. Xa antes da colonización española e francesa no Sáhara Occidental e Mauritania, respectivamente, as sociedades destes países presentaban importantes singularidades. Esas singularidades son, en gran medida, o resultado de dous factores: por unha banda, o substrato étnico bérber e relixioso preislámico e, pola outra, as necesidades do nomadismo. Certamente estas particularidades dábanse tamén noutros lugares do mundo árabemusulmán, pero só no Sáhara Occidental e Mauritania adquiriron un desenvolvemento peculiar.

En primeiro lugar, é importante sinalar que na rexión do espazo Bidan as sociedades desenvolvéronse sobre un substrato étnico bérber do que quedan pegadas non só no idioma ou, sobre todo, na toponimia, senón tamén en certas prácticas relixiosas que modulan a práctica ortodoxa do islam. Pero, ademais, ese substrato desenvolveuse en sociedades nómades dun espazo no que apenas había cidades. Pénsese que a gran cidade de todo o espazo do que falamos era Tombouctou —situada a sete quilómetros do río Níxer en Malí— e que a cidade máis importante fundada polos saharauís antes da chegada dos europeos foi Smara, creada polo xeque Malainin en 1898 (Mata Sáez, 1997: 61). O nomadismo levou a que, á marxe do tardío caso de Smara, en todo o Sáhara Occidental non houbera mesquitas e o culto musulmán se practicase en construcións simples e desmontables, as *msala* —pequenas superficies de area rodeadas de pedras—. Nunha sociedade nómade, a colaboración de todos os membros da familia é algo prezado, o que outorgaba á muller un papel máis activo do que lle correspondía noutras sociedades musulmás sedentarias.

Así a todo, antes da colonización europea e da guerra, as mulleres non xogaban un papel político ou militar importante e o seu papel social, aínda que máis relevante que noutras sociedades musulmás, era inferior ao que logo desempeñarían. Como veremos a continuación, o trauma da descolonización frustrada, a guerra e a ocupación, farán que a muller saharauí adquira un status político que nunca tivera. Queda por investigar se a promoción política da muller mauritana se debe tamén á influencia da evolución experimentada pola muller saharauí, mais o certo é que foi Mauritania o primeiro país no que as mulleres alcanzaron cargos políticos de máxima relevancia no mundo árabemusulmán. Foi unha mauritana, Naha Mint Muknass, a primeira muller en ocupar o posto de ministra de Asuntos Exteriores (2009-2011) e foi outra mauritana, Fatma Fall Mint Sueina, quen tras ser ministra de Cultura en 2014 foi nomeada tamén ministra de Asuntos Exteriores (2015-2016), para ser despois designada ministra de Gandería. A terceira muller que tivo o cargo de ministra de Asuntos Exteriores (desde 2019 até hoxe) foi a sudanesa Nasma Abdalá. Recentemente, en marzo de 2021, unha muller, Nashla Manqush (ou Najla Mangoush), foi designada ministra de Asuntos Exteriores do novo Goberno de Unidade Nacional de Libia.

4. A muller saharauí nas súas circunstancias

O destino da muller saharauí quedou en boa medida determinado polas circunstancias que provocou a historia do conflito do Sáhara Occidental. Unha parte das mulleres —e do resto da poboación— quedou en territorio do Sáhara Occidental ocupado por Marrocos, que é onde se atopan os principais núcleos de poboación (El Aaiún, Bojador, Dakhla e Smara). Estes núcleos de poboación ficaron illados do resto polos muros construídos por Marrocos para dividir

o Sáhara Occidental e garantir o seu control. As mulleres saharauís fóra do muro terán circunstancias diversas: unha parte desenvolverá a súa vida nunha contorna nova, os campamentos de refuxiados; un escaso número seguirá coa vida tradicional nómade no territorio baixo control da República Saharauí; outra parte asentárase en Mauritania, país de grandes similitudes co Sáhara Occidental; e outra finalmente establecerase fóra do Norte de África, na diáspora.

4.1. A muller saharauí na colonización e na crise de 1975

Púidose afirmar que “canto maior foi a influencia europea, tanto máis diminuíu a poligamia e mellorou a situación da muller” (Margoliouth, 1935: 111). Esta afirmación feita sobre a observación doutros países musulmáns antes de que os españois procedesen á colonización do Sáhara Occidental desde finais dos anos 30 do século XX parece válida tamén para a muller saharauí. Convén advertir que, a diferenza do que ocorre cos países occidentais onde nos diversos Estados europeos houbo mulleres na Xefatura do Estado ou do Reino, ou con títulos como o de marquesa, duquesa ou condesa desde a Idade Media —pensemos en España ou Inglaterra—, non constan mulleres que ocupasen postos de sultá, de raíña ou de xequesa.

A colonización europea marcou unha mudanza fundamental na situación de todos os saharauís e da muller en particular. A sedentarización progresiva da poboación e a construción por parte de España de escolas levarán a que as nenas e os novos saharauís acudan ás mesmas, continuando algunhas mesmo os seus estudos secundarios. Ademais, a Sección Feminina, malia algúns reproches que se lle fixeron por non entender a especificidade cultural saharauí (Sánchez López, 2007: 106-108), axudou na tarefa de escolarización das nenas e mozas que até entón non asistían á escola. Hai que matizar a afirmación de que as mulleres ían á escola coránica (Lippert, 1992: 638), pois isto só era para as mozas dunha clase social alta e en escolas femininas con profesoras femininas (Chassey, 1993, 124). Varias das mulleres que protagonizaron a resistencia e a loita do pobo saharauí nas filas da Fronte Polisario así o testemuñan. Baste mencionar os casos de Jadiyah O Mojtár e de Zahra Ramdán, que exerceron funcións representativas diversas na organización da Fronte Polisario.

A transformación da situación da muller saharauí, en lugar de evolucionar amodo por obra da colonización, vai facelo axiña por mor da loita pola descolonización. Primeiro, timidamente contra a colonización española e despois de forma radical contra a invasión, a ocupación e a neocolonización do territorio por Marrocos —e en moito menor grao por Mauritania—. A invasión fixo que case a metade da poboación civil saharauí fuxise, primeiro desde as cidades costeiras ao interior do territorio do Sáhara Occidental e despois a suroeste alxerino (zona de Tinduf) tras sufrir terribles bombardeos (Beristain e González Hidalgo, 2012: 97-167).

4.2. A muller nos campamentos de refuxiados de Tinduf: revolución e contrarrevolución

Pódense considerar dous períodos na situación da muller saharauí dos campamentos. O primeiro, que se podería dicir de revolución, abarcaría do ano 1976 até 2004, aproximadamente. O segundo, que se podería chamar contrarrevolución, abranguería de 2004 até 2020. Desde o reinicio da guerra en 2020 poderíamos preguntarnos se se está a abrir unha nova fase neste tema.

A revolución

O primeiro período, de revolución, foi posíbel pola conxunción dunhas condicións obxectivas extremas —necesidade de que a inmensa maioría dos homes estivesen no exército para levar a cabo a guerra, que se prolongou até 1991— e da ideoloxía da Fronte Polisario que, como se dixo, se inspiraba nas ideas do socialismo árabe que xa previamente promovera á muller en varios países (Tunisia, Exipto, Siria, Iraq). Este período pódese estender aos anos nos que se tentou aplicar o Plan de Arranxo, aprobado polo Consello de Seguridade entre 1990 e 1991 e que quedou conxelado desde 2004.

Dado que o pobo saharauí é pequeno en termos cuantitativos, a guerra provocou que case todos os homes se alistasen para combater a ocupación. As funcións que deixaron de asumir os homes tiveron que ser desempeñadas polas mulleres. A esta necesidade sumouse outro factor: a Fronte Polisario, moi influída pola ideoloxía do socialismo árabe, tentou cambiar o status tradicional da muller eliminando do seu programa político prácticas tradicionais islámicas que se mantiveran durante a etapa colonial, como o matrimonio de menores ou a poligamia (Allan, 2010).

Facendo da necesidade virtude, a muller asumiu responsabilidades sociais e políticas que antes non exercera. As mulleres asumiron o liderado xa nos primeiros campamentos establecidos no interior do territorio do Sáhara Occidental antes dos bombardeos de comezos de 1976 (Beristain e González, 2012: 108). Despois, as mulleres asumiron a xestión da educación, a sanidade e a administración, tanto nos campamentos de refuxiados de Tinduf como nos asentamentos de civís nos territorios ao leste do muro divisor do Sáhara Occidental, que administra a República Árabe Saharauí Democrática (RASD).

A contrarrevolución

Esta situación empezou, aos poucos, a cambiar a partir de 2004. Nesa data, Marrocos por primeira vez desentendeuse oficialmente dos seus solemnes compromisos previamente aceptados ante a OUA e a ONU e rexeitou que o referendo incluíse a opción da independencia (Ruiz Miguel, 2021: 75). Todo isto, ademais, prodúcese nunha situación na que existe un cesamento do fogo cuxa ruptura podería ter un alto custo político para a parte máis débil (a Fronte Polisario). A fin da situación de guerra e a progresiva debilitación do socialismo da Fronte Polisario erosionaron os orzamentos fácticos e ideolóxicos que fixeran posíbel esa promoción da muller (Mohamed Dafa, 2014). E por se fose pouco, varios países empezaron a financiar propaganda islamita entre a poboación refuxiada. Non hai datos precisos, pero unha emigrada saharauí, Emgaili Jatri, expuxo dúbidas respecto diso. Segundo ela, a primeira mesquita que foi construída nos campamentos de refuxiados saharauís de Smara a finais de 2002 foi vista como unha forte ameaza á cultura saharauí e á súa forma de entender o islam. A mesma autora di que estas mesquitas na súa maioría son privadas, preguntándose polo seu financiamento, pois o pobo saharauí vive case exclusivamente de axudas humanitarias. Para ela, “a resposta resulta evidente” segundo llo transmitiron varias persoas nos campamentos⁽⁴⁾. Aínda que non apunta a ningún Estado, é notorio que a propaganda e o terrorismo islamita en toda África Occidental está a ser difundida por certas monarquías do Golfo, como Qatar (Gadault e Nicolas, 2021).

(4) Emgaili Jatri, "Islamización nos campamentos de refuxiados saharauís" (9 de agosto, 2016) <https://articulosblog.wordpress.com/2016/08/09/islamizacion-en-os-campamentos-de-refuxiados-saharauis/>

A contrarrevolución non foi un fenómeno descoñecido, pois xa se produciu en Alxeria. Xusto despois de lograr a independencia, levouse a cabo en Alxer unha gran manifestación, o 8 de marzo de 1965, en defensa dos dereitos das mulleres, pero o golpe de estado do 9 de xuño dese ano frustrou as esperanzas do movemento feminino (Ameyar, 2011: 114-115). Dúas décadas despois de que triunfase a revolución que levou á independencia, en 1984 aprobouse unha reforma lexislativa que significou un grave retroceso para a situación legal da muller⁽⁵⁾. Desde 1996, as feministas alxerinas tentaron cambiar esa lexislación e, en 2005 e 2008, o presidente Abdelaziz Buteflika introduciu algunhas modificacións, pero estas non satisfíxeron totalmente as súas aspiracións (Ameyar, 2011, 117: 168-169).

Pode abrirse unha nova fase coa volta á guerra en 2020?

A crise no paso fronteirizo de Guerguerat, entre o Sáhara Occidental e Mauritania provocou que a Fronte Polisario dese por roto o cesamento do fogo e retomase a loita armada. Agora ben, até agora, a guerra desenvólta desde entón foi unha guerra de “baixa intensidade” que, aínda que mobilizou ao exército saharauí, está a facelo en circunstancias menos dramáticas que no pasado. Esta situación provoca que, en menor ou maior medida (dependendo de como evolucione a guerra), moitos homes deixen de estar nos campamentos e deban estar na fronte. Volveríase así a un dos supostos que facilitaron a revolución que elevou a situación da muller. Pero aínda é pronto para saber se será así.

4.3. A muller saharauí na emigración: un éxito envelenado?

No “haber” da Fronte Polisario atópase conseguir un dos niveis de alfabetización máis altos de África a pesar de contar con recursos limitadísimos. E non só coa alfabetización da poboación, senón que a RASD/Fronte Polisario conseguiu que os mozos dos dous sexos da poboación saharauí refuxiada estudasen nas universidades dalgúns países amigos, tanto de países que recoñeceron á RASD (Cuba, Alxeria, Libia, Siria), como doutros países europeos nos que non se fixo ese recoñecemento (España e Italia sobre todo).

Pero este éxito indubidábel tivo un efecto secundario inesperado. Moitos mozos volvían cunha alta cualificación, tanto en materias técnicas como sanitarias ou en ciencias sociais, pero nos campamentos de Tinduf non atopaban posibilidade de poñela en práctica. Isto fixo que a inmensa maioría emigrase, sobre todo a Europa (e dentro de Europa, maiormente a España), para buscar un emprego que lle permitise obter uns ingresos vitais. Deste xeito, despois de capacitar á xuventude, a Fronte Polisario viu como se descapitalizaban os campamentos e a RASD: o esforzo para formar cadros botouse a perder cando eses cadros non puideron devolver ao seu país o que o seu país fixera por eles. Pode ser certo que nisto haxa un cálculo da Fronte Polisario consistente en alentar o afastamento dos mozos potencialmente máis contestatarios á vez que aumentan as retribucións (Gómez Martín, 2016: 135), pero isto non explica enteiramente o fenómeno por dúas razóns. A primeira é que a débil estrutura económica da RASD fai que esas retribucións dos emigrados non vaian a un banco saharauí senón directamente ás familias. A segunda é que as capacidades de protesta mediante medios de comunicación electrónicos son moito maiores en Europa que nos campamentos. Así se puido ver en relación coa muller. As mulleres saharauís

(5) Lei 84-11, do 9 de xuño de 1984, que aproba o Código de Familia alxerino.

emigradas, especialmente en España, atópanse moi activas a través das redes sociais e internet para defender os dereitos das mulleres que están nos campamentos saharauís e organizaron en Zaragoza as primeiras xornadas sobre “Feminismos saharauís” en febreiro de 2018.

5. A muller no sáhara ocupado

No Sáhara Occidental ocupado existe unha maioría de colonos marroquí e rexe a lei marroquí. Por iso convén unha breve referencia ao status da muller en Marrocos. Até 2004, ano no que se reforma a *mudawana* (lei sobre o estatuto persoal), a muller atopábase legalmente nunha situación de absoluta inferioridade. Desde esa data, a inferioridade, aínda que atenuada, segue existindo. A *mudawana* segue permitindo a poligamia e o matrimonio de mulleres menores de idade—o artigo 20 permite o matrimonio con menores se o autoriza o xuíz (OFPRA, 2017)—. Para darse conta do verdadeiro efecto desta reforma de 2004, pode mencionarse un detalle que é algo máis ca unha anécdota. En 2017, 13 anos despois da reforma da lei sobre o estatuto persoal da muller (a *mudawana*) de 2004, a televisión pública marroquí ofrecía “consellos” ás mulleres sobre como disimular con maquillaxe as pegadas dos malos tratos físicos do marido (Errazouki, 2018). Como Marrocos procurou unha política anexionista, xuridicamente non deu un recoñecemento aos costumes tradicionais saharauís, incluídos os que se refiren á muller. En consecuencia, o status xurídico das mulleres saharauís no territorio ocupado é o mesmo que lles corresponde ás mulleres marroquí nese territorio ou en Marrocos.

Agora ben, se xuridicamente non hai diferenza entre mulleres saharauís ou marroquí, a nivel social e político, as mulleres desempeñaron un papel de gran relevancia. A participación da muller na loita contra a colonización e a ocupación non é un fenómeno de todo descoñecido no occidente árabe (Magreb). De feito, existe un antecedente claro no caso da guerra da independencia de Alxeria contra Francia, onde as mulleres (as *moudjahidates*) participaron activamente na loita, xa fose colocando bombas ou en tarefas de enlace (Massu, 1971: 179-191; Ameyar, 2011: 93-94). Pola contra, é moi difícil atopar testemuños da participación da muller na resistencia no proceso de independencia de Marrocos. No caso do Sáhara Occidental, precisamente porque foron as mulleres as que asumiron a resistencia ante a escaseza de homes (que se unían á Fronte Polisario para facer a guerra), as forzas de ocupación tiveron unha fixación en humillar sexualmente ás mulleres saharauís (Beristain e González, 2012: 275).

A represión contra a poboación saharauí foi constante desde a ocupación até hoxe mesmo, pero houbo tres momentos nos que se agudizou moito máis do habitual: ao comezo da ocupación (1975-1976), cando unha misión do Consello de Seguridade das Nacións Unidas visitou o territorio (1995) para tentar activar o proceso de paz xestado nos anos 1987-1991⁽⁶⁾ e cando se desencadeou a “Intifada da independencia” (2005) ao ano seguinte de que Marrocos rompese os seus compromisos asumidos ao dar o seu acordo ao Plan de Arranxo aprobado polo Consello de Seguridade en 1990. Agora, tras o reinicio da guerra en 2020, a represión está a agravarse de novo.

(6) Informe da Misión de Visita enviada polo Consello de Seguridade das Nacións Unidas ao Sáhara Occidental entre o 3 e o 9 de xuño de 1995 (S/1995/448).

Estas humillacións ás mulleres eran particularmente dolorosas na sociedade saharauí en cuxa cultura a muller ten un recoñecemento social máis importante que entre os marroquís. Pero por iso mesmo, estas mulleres non só non quedaron anuladas tras ser humilladas, senón que se converteron en heroínas para o seu pobo. É sorprendente o alto número de mulleres que protagonizaron a resistencia nos territorios ocupados tras sufrir a tortura e a desaparición forzada. As mulleres saharauís no territorio ocupado non só tomaron parte activa nas manifestacións de protesta, senón que tamén interviñeron na organización de asociacións que trataron de dar a coñecer a situación de violación dos dereitos humanos nos territorios ocupados. E todo iso ao mesmo tempo que se converteron en depositarias das tradicións dos pobos.

Varias desas figuras chegaron a ser coñecidas no estranxeiro chegando a simbolizar en certos momentos a resistencia. Se o símbolo da represión iniciada en 1976 é Sidi Mohamed Dadach, quizais o símbolo das vagas de represión de 1995 e 2005 poderían ser dúas mulleres, Aminatu Haidar e Galia Yimi. Haidar protagonizou unha heroica loita polo recoñecemento dos seus dereitos en 2009, cando iniciou no aeroporto de Lanzarote unha folga de fame que conseguiu dobrear os gobernos de España e Marrocos. Na nova onda de represión desencadeada en 2020 é outra muller, Sultana Jaya, que xa fora torturada no pasado, quen simboliza a resistencia.

6. Que papel poden xogar as mulleres no proceso de paz do sáhara occidental?

Esta cuestión pódese expor desde dúas perspectivas. Por unha banda, en que medida as mulleres actúan desde instancias internacionais que promoven o proceso de paz; e doutra banda, a relevancia que poden ter as mulleres dentro da Fronte Polisario no proceso de discusión política para solucionar o conflito.

6.1. As mulleres da MINURSO

Unha vez que Marrocos e a Fronte Polisario aceptaron en 1988 as “Propostas de Arranxo” do conflito presentadas pola Organización para a Unidade Africana e as Nacións Unidas, o Consello de Seguridade aprobou en 1990 o “Plan de Arranxo” para resolver o conflito⁽⁷⁾. Para poñer en práctica este Plan, o Consello de Seguridade creou en 1991 a Misión das Nacións Unidas para o Referendo no Sáhara Occidental (MINURSO)⁽⁸⁾ á fronte da cal se atopa un “Representante Especial”. Desde a súa creación, á fronte da MINURSO houbo 13 Representantes Especiais (máis 2 Representantes Especiais en funcións). A pesar da demanda do Consello de Seguridade ao Secretario Xeral (SX) “para designar máis mulleres como representantes especiais e enviadas para exercer bos oficios no seu nome”⁽⁹⁾, en todo este tempo só unha muller, Kim Bolduc (canadense), chegou a dirixir a misión nun período difícil (do 1 de agosto de 2014 ao 22 de novembro de 2017) polos obstáculos postos por Marrocos para tentar impedir que o entón SX da ONU (Ban Ki Moon) puidese visitar o Sáhara Occidental. Con carácter xeral, o 31 de outubro de 2000, o Consello de Seguridade aprobou a súa Resolución 1325 na que expresou

(7) S/RES/658 (1990)

(8) S/RES/690 (1991)

(9) S/RES/1325 (2000), par. 3.

“a súa vontade” de “incorporar unha perspectiva de xénero nas operacións de mantemento da paz” e “velar por que nas misións do Consello de Seguridade se teña en conta as consideracións de xénero e os dereitos da muller”, e instou á Secretaría Xeral a “ampliar o papel e a achega das mulleres nas operacións das Nacións Unidas sobre o terreo, e especialmente entre os observadores militares”⁽¹⁰⁾.

En canto aos seus compoñentes, a MINURSO conta cunha unidade civil (que tras a “conxelación” do referendo quedou moi reducida) e unha unidade militar cuxa misión fundamental é vixiar o cesamento do fogo. Houbo algunha muller traballando na unidade civil (en concreto no departamento de prensa), pero durante moitos anos a unidade militar estivo formada só por homes. De feito, a perspectiva de xénero na MINURSO considerouse nos informes do SX da ONU por primeira vez só en 2006, onde se afirma que nese momento só había unha muller entre os 209 observadores militares⁽¹¹⁾. Os informes do SX dos anos seguintes informaron dun número moi baixo de mulleres entre os observadores militares: unha en 2007⁽¹²⁾, cinco en 2008⁽¹³⁾, tres en 2009⁽¹⁴⁾, cinco en 2010⁽¹⁵⁾, seis en 2011, 2012 e 2013⁽¹⁶⁾, trece en 2014⁽¹⁷⁾ e 2015⁽¹⁸⁾, once en 2016 e 2017⁽¹⁹⁾, vinte e nove en 2018⁽²⁰⁾, corenta e nove en 2019⁽²¹⁾ e corenta e tres en 2020⁽²²⁾, ano no que descendeu lixeiramente por primeira vez o número de mulleres desde 2017. A porcentaxe de observadoras militares pasou de menos do 5 % en 2016 ao 22 % en 2020.

Chama poderosamente a atención que entre os incidentes nos que se viu envolvida a MINURSO dos que hai información (só dispoñible para 2019 e 2020), hai unha cifra significativa de acoso contra persoal das Nacións Unidas, con clara desproporción contra as mulleres. En 2019 houbo 35 incidentes dos que 6 foron de acoso e dos que 4 foron contra mulleres (3 casos en El Aaiún e 1 en Tinduf). En 2020 houbo 59 incidentes, dos que 7 foron de acoso ao persoal e 4 foron contra mulleres (1 caso no El Aaiún e 3 en Tinduf)⁽²³⁾. Sería conveniente que a MINURSO informase acerca de se estes incidentes teñen relación coa consideración da muller nunha contorna cultural islámica ou islamita ou teñen unha causa diferente.

6.2. A muller saharauí e o proceso de paz no Sáhara Occidental

Na súa resolución do ano 2000 sobre a muller, a paz e a seguridade, na que se pedía que nos procesos de paz fosen tidas en conta ás mulleres (“perspectiva de xénero”) o Consello de Seguridade non só reclamaba un aumento da presenza de mulleres nas misións de paz de Nacións

(10) S/RES/1325 (2000), pará. 15 e 4

(11) S/2006/817, pará. 21.

(12) S/2007/202, pará. 13.

(13) S/2008/251, pará. 14.

(14) S/2009/200, pará. 13.

(15) S/2010/175, pará. 21.

(16) S/2011/249, pará. 43; S/2012/197, pará. 26; S/2013/220, pará. 37.

(17) S/2014/258, pará. 33.

(18) S/2015/246, pará. 23.

(19) S/2016/355, pará. 31; S/2017/307, pará. 34.

(20) S/2018/899, pará. 29.

(21) S/2019/783, pará. 23.

(22) S/2020/938, pará. 16.

(23) S/2019/783, pará. 43; S/2020/938, pará. 43.

Unidas, senón tamén que nas delegacións dos actores en conflito tamén aumentase a presenza de mulleres⁽²⁴⁾. Así, tras reafirmar “o importante papel que desempeñan as mulleres na prevención e resolución dos conflitos e na consolidación da paz” e subliñar “a importancia de que participen en pé de igualdade e interveñan plenamente en todas as iniciativas encamiñadas ao mantemento e ao fomento da paz e da seguridade, e a necesidade de aumentar a súa participación nos procesos de toma de decisións en materia de prevención e resolución de conflitos”, o Consello de Seguridade instou “aos Estados Membros a velar por que aumente a representación da muller en todos os niveis de toma de decisións das institucións e dos mecanismos nacionais, rexionais e internacionais para a prevención, a xestión e a resolución de conflitos”; e pediu “a todos os que participen na negociación e aplicación dos acordos de paz que adopten unha perspectiva de xénero na que se teñan en conta e se inclúan, entre outras cousas:

a) *As necesidades especiais das mulleres e as nenas durante a repatriación e o reasentamento, así como para a rehabilitación, a reintegración e a reconstrución despois dos conflitos;*

b) *Medidas para apoiar as iniciativas de paz das mulleres locais e os procesos autóctonos de resolución de conflitos e para facer participar ás mulleres en todos os mecanismos de aplicación dos acordos de paz;*

c) *Medidas que garantan a protección e o respecto dos dereitos das mulleres e as nenas, particularmente no relativo á constitución, ao sistema electoral, á policía e ao sistema xudicial”.*

No ano 2017, cando o entón Enviado Persoal do SX da ONU para o Sáhara Occidental, Christopher Ross, tentaba reactivar o proceso de paz, o Consello de Seguridade introduciu por primeira vez unha resolución sobre o Sáhara Occidental, no preámbulo da mesma, unha referencia ao papel da muller nas conversacións que se tentaban renovar: “Destacando a importancia de que as partes se comprometan a continuar o proceso de negociacións no marco de conversacións auspiciadas polas Nacións Unidas e alentando unha participación significativa das mulleres nesas conversacións”⁽²⁵⁾, referencia que na seguinte resolución sobre o conflito converteuse en “participación plena, real e significativa”⁽²⁶⁾.

A Fronte Polisario cumpriu esta resolución e cando o novo Enviado Persoal do Secretario xeral das Nacións Unidas para o Sáhara Occidental, Horst Köhler, convidou en xaneiro de 2018 a unha delegación da Fronte Polisario a acudir a Berlín para tratar o modo no que se poderían reactivar as negociacións con Marrocos, a delegación do Polisario, presidida por Brahim Gali (Secretario xeral da Fronte Polisario e presidente da República Saharauí) incluíu, por primeira vez, a unha muller, Fatma El Mehdi, presidenta da Unión Nacional de Mulleres Saharaúis e membro do Secretariado Nacional da Fronte Polisario.

Moi pouco despois de aprobar a resolución 2440 en outubro de 2018, o enviado persoal do SX da ONU para o Sáhara Occidental convocou ás partes e aos Estados veciños a unhas conversacións en Xenebra o 6 de decembro de 2018. A Fronte Polisario anunciou pronto a composición da súa delegación negociadora que sería similar á que acompañara a Brahim Gali a Berlín en xaneiro de 2018, o que significaba que, por primeira vez, participaría unha muller saharauí,

(24) S/RES/1325 (2000)

(25) S/RES/2351 (2017).

(26) S/RES/2414 (2018)

Fatma El Mehdi, nas conversacións con Marrocos auspiciadas polas Nacións Unidas. Pola parte marroquí, con todo, resulta discutíbel que se cumprise o mandato da resolución do Consello de Seguridade. Nun primeiro momento, un medio francés coñecido pola súa proximidade ao poder marroquí, *Jeune Afrique*, anunciou a composición da delegación marroquí para as conversacións de Xenebra sen mencionar ningunha muller (*Jeune Afrique* 2018). Con todo, para tentar frear o impacto da presenza dunha muller na delegación da Fronte Polisario, Marrocos incluíu unha muller no último momento, Fatima El Adli, polo demais, practicamente descoñecida na vida política do Sáhara Occidental pois é unha simple concelleira da cidade ocupada de Smara e presidenta dun club de tenis (Yabiladi 2018). Parece obvio que a inclusión desta muller non responde á necesidade de que na delegación marroquí a muller tivese unha “*participación plena, real e significativa*”, tal e como esixe o Consello de Seguridade. Lamentablemente, e isto explica en gran medida a deficiente evolución do conflito, ninguén nas Nacións Unidas censurou que Marrocos non designase a unha muller de maior rango para participar nestas conversacións. O propio Secretario Xeral nos seus informes sobre o asunto dirixidos ao Consello de Seguridade omitiu calquera referencia a este feito.

7. Conclusión

A análise realizada sobre a muller no conflito do Sáhara Occidental ofrécenos un resultado complexo. A muller é, ao mesmo tempo, factor explicativo de certas evolucións do conflito, obxecto (víctima) do conflito, suxeito do conflito e un dos obstáculos (aínda que non o máis importante) na resolución do conflito patrocinada polas Nacións Unidas. En primeiro lugar, pódese afirmar que a actuación da muller saharauí é un factor explicativo fundamental para entender a evolución do conflito no territorio ocupado e nos campamentos de refuxiados. En segundo lugar, a muller foi un destinatario especial da represión no territorio ocupado, á vez que a súa propia situación nos campamentos de refuxiados estivo afectada pola evolución do conflito. En terceiro lugar, a muller foi un actor decisivo no desenvolvemento do conflito no territorio ocupado, ao tempo que foi adquirindo un protagonismo maior nos campamentos de refuxiados, que contrasta coa escasa relevancia que lle dá Marrocos na xestión desta situación. En cuarto lugar, e precisamente polos condicionamentos do islam, a intervención das mulleres no esforzo de mediación internacional enfróntase a maiores obstáculos que os que atoparían os homes, pois é un feito que en Marrocos, rexido por un “príncipe dos crentes” as mulleres participan en niveis medios pero non nas esferas de decisión última do poder.

Bibliografía

- ALLAN, J. (2010). Imagining Saharawi women: the question of gender in POLISARIO discourse. *The Journal of North African Studies* 15 (2), pp. 189-202.
- AMEYAR, H. (2011). *La Moudjahida Annie Fiorio-Steiner. Une vie pour l'Algérie*. Argel : Association Les amis de Abdelhamid Benzine.
- BERISTAIN MARTÍN, C. e GONZÁLEZ HIDALGO, E. (2012). *El oasis de la memoria. Memoria histórica y violaciones de Derechos Humanos en el Sáhara Occidental*, Tomo I.

- Vitoria: UPV-EHU.
- CHASSEY, F. (1993). *L'étrier, la houe et le livre : sociétés traditionnelles au Sahara et au Sahel occidental*. Paris : L'Harmattan.
- MOHAMED DAFA, L. (2014). ¿Existe un feminismo saharauí? *Sahara Opinions*. Recuperado de <https://saharaopinions.blogspot.com.es/2014/03/existe-un-feminismo-saharau.html>
- ERRAZOUKI, S. (2018). What the domestic-violence makeup show tells us about women's rights in Morocco. *The Guardian*. Recuperado de <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/womens-blog/2016/nov/29/what-the-domestic-violence-makeup-show-tells-us-about-womens-rights-in-morocco>
- GDAULT, T. e NICOLAS, B. (2021) "Qatar Connection : le courrier qui accable Doha dans le financement du terrorisme au Sahel". *Blast*. Recuperado de <https://www.blast-info.fr/articles/2021/qatar-connection-le-courrier-qui-accable-doha-dans-le-financement-du-terrorisme-au-sahel-gC5-bmJ9THO2ctzX9jLVtA>
- JATRI, E. (2016) "Islamización en los campamentos de refugiados saharauis" <https://articulos-blog.wordpress.com/2016/08/09/islamizacion-en-los-campamentos-de-refugiados-saharauis/>
- Jeune Afrique (2018). Sahara occidental : comment se prépare la table ronde de Genève. *Jeune Afrique* nº 3020. Recuperado de <https://www.jeuneafrique.com/mag/671052/politique/sahara-occidental-comment-se-prepare-la-table-ronde-de-geneve/>
- LATTE ABDALLAH, S. (2010). Incarcération des femmes palestiniennes et engagement (1967-2009). *Le Mouvement Social* 231, pp. 9-27.
- LATTE ABDALLAH, S. (2013). Des féminités mobilisées et incarcérées en Palestine. *Critique internationale* Nº 60, pp. 53-69.
- LEWIS, B. (2004). *Los árabes en la historia*. Barcelona: Edhasa.
- LIPPERT, A. (1992). Sahrawi Women in the Liberation Struggle of the Sahrawi People. *Signs (Journal of Women in Culture and Society)*, Vol. 17 (3), pp. 636-651.
- LÓPEZ ORTIZ, J. (1932). *Derecho musulmán*. Barcelona: Labor.
- MARGOLIOUTH, D.S. (1935). *Islamismo*. Barcelona: Labor (3ª edición).
- MASSU, J. (1971). *La vraie bataille d'Alger*. Paris : Plon.
- MATA SÁEZ, F. (1997). *Smara: Historia de una ilusión*, Valladolid: Simancas.
- OFpra (Office français de protection des réfugiés et des apatrides) (2017). *Les mariages forcés au Maroc*. OFpra. Recuperado de https://ofpra.gouv.fr/sites/default/files/atoms/files/4_didr_maroc_les_mariages_forces_ofpra_24022017.pdf
- RUIZ MIGUEL, C. (2021). "Colapso del plan de paz en el Sahara Occidental y vuelta a la guerra", *Razón Española* n. 221, p. 71-81.
- SPS (2018). El Frente Polisario anuncia la composición de la delegación que asistirá a las negociaciones de Ginebra. *SPS*. Recuperado de <http://spsrasd.info/news/es/articulos/2018/11/26/18546.html>
- SÁNCHEZ LÓPEZ, R. (2007). *Entre la importancia y la irrelevancia: Sección Femenina de la República a la transición*, Murcia: Editora Regional de Murcia.
- YABILADI (2018). Sahara: Le MAECI révèle le nom de la femme qui prendra part à la réunion de Genève. *Yabiladi*. Recuperado de <https://www.yabiladi.com/articles/details/71693/sahara-maeci-revele-femme-prendra.html>